

עשיית מלאכה בפרהסיה על ידי רב קהילה

הרב אילן משה מארק, רב קהילת "מעלות לדוד" במעלה
אדומים, ור"מ כולל הגרעין התורני במעלה אדומים

אחת הבעיות המטרידות את רבני הקהילות מבחינה הלכתית ומוסרית,
היא שאלת הנשיאה בנטל העזרה הפיזית הפומבית.

כפי שנראה לקמן, ההלכה אוסרת לממונה על ציבור לעשות מלאכה
בציבור. קביעה הלכתית זו היא בפשטות חלק ממכלול הלכות והנהגות
שקבעו חז"ל במגמה ליצור יחס של יראה וכבוד כלפי מעמדם של החכמים
והרבנים בישראל, נושאי דגל תורת ה'.¹ הדרכות אלו נוסדו מתוך הנחה
שכאשר מתייחסים אל רב כאל אישיות מורמת מעם, הרי שכך יהווה
הרב דמות לחיקוי, ומתוך כך יתרומם הציבור רוחנית ומוסרית. ולהפך,
אם יתייחסו לרב כמו אל כל אחד ואחד מהחבורה, הוא לא ישמש מודל
לחיקוי ולהתרוממות.

אולם הנהגה כזאת שרב אינו נושא בנטל העזרה, גם היא בעייתית
מאוד מוסרית, חינוכית, הלכתית וחברתית - האם רב פטור ממצוות
חסד שבגופו? האם כשצריך עוד יד עוזרת, הוא אמור להישאר בצד או
ללכת? איזו תחושה זו לרב שהוא הופך בעל כורחו למתנשא מעל כולם?

1 בשולחן ערוך יורה דעה סימן רמב מצינו שחייב אדם בכבוד רבו ויראתו - אסור
לחלוק, לעשות מריבה, להתרעם ולהרהר על רבו, אסור להורות בפני רבו, אסור
לקרוא בשמו של רבו, ואפילו לקרוא לאדם ששמו כשל רבו ליד רבו, לא ייתן שלום
לרבו כדרך שנותן לשאר העם, לא יחלוץ תפילין בפני רבו, לא יסב לאכול מול
רבו, לא יתפלל מאחורי רבו ולא מצדדיו, לא ייכנס למרחץ אם רבו שם, לא ישב
במקום של רבו, לא יכריע או יסתור דבריו. עוד חייבה התורה לעמוד לפני הרב
ואפילו אינו רבו המובהק.

גם חינוכית, ערכית וחברתית זו דילמה קשה - איזה חינוך זה משרד לציבור? "גם הרב אכל איתנו בסעודה מדוע שהוא לא יפנה את הכיסאות ואת הזבל?".

גם בקרב משפחתו של רב הקהילה יש תמיד דילמות מה ראוי לעשות ומה לא - האם ראוי שהוא יצא לשפוך זבל, לשטוף את החצר, ישתובב עם ילדיו במתקנים לעיני כולם?

א. מקור הדין, טעמו ותוקפו

המקור לדין זה מובא בגמרא קידושין², שם מסופר שרב יהודה בא לפני רב נחמן הדיין:

אתא אשכחיה דקעביד מעקה,
אמר ליה, לא סבר לה מר להא דאמר רב הונא בר אידי אמר שמואל:
כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור - אסור בעשיית מלאכה בפני שלשה?³
אמר ליה: פורתא דגונדריתא הוא דקא עבידנא..

וכתב שם רש"י בטעמו של דבר:

שגנאי הוא ושפלות לדור שכפופים לזה שאין לו מי שיעשה מלאכתו.

דהיינו לפי רש"י הטעם הוא משום כבוד הציבור, שאין לממונה על הציבור מי שיעשה עבורו מלאכה.⁴
לעומת זאת בבית הבחירה למאירי שם כתב טעם אחר:

כל שהוא ממונה פרנס על הציבור ומנהיגם, אם מצד חכמתו אם מצד מעלתו, ראוי לו לנהוג בעצמו שררה, שלא יזונו עיני הבריות ממנו דרך הדיוטות עד

2 דף ע.

3 וכתב בתפארת יעקב (דיינים ח,ד): "משמע דפחות משלשה מותר, ונראה הטעם, משום דבשלשה שוב ליכא משום לישנא בישא, ויתפרסם הדבר ויהא גנאי, אבל פחות משלשה לא יתפרסם הדבר משום לשון הרע, כמו שאמרו (ערכין טו, ב) נורא בי פלוניא וכו', אם כן לא יוכלו השנים לפרסם הדבר, לכך מותר".

4 וכתב הדבר יעקב (בקידושין שם) שלפי טעמו של רש"י מותר לאכול ולשתות בפני שלושה, שלא לפי טעמו של הרמב"ם.

שיהא בעיניהם כאחד מהם ולא יהיו דבריו נשמעים ומקבלים, מכאן אמרו שאסור לו לעשות מלאכה בפני שלשה, ומכל מקום עשית מלאכה מועטת בביתו במקום מצוה כגון מעקה וכיוצא בו רשאי.

דהיינו לפי המאירי הטעם הוא יצירת דיסטנס, ריחוק, בין ממונה הציבור לבין הציבור על מנת ליצור מעמד של סמכותיות כדי שדבריו יישמעו ויתקבלו.

יש לציין שבגמרא כתוב בלשון "אסור", ולעומת זאת המאירי מבין שזו הדרכה שראוי לו לפרנס ללכת בה ולא חיוב גמור. רבינו יהונתן מביא טעם מחודש בדבר:⁵

יש לומר משום חשד שהוא צריך שישים כל עסקו בצרכי צבור,⁶ ויש לומר לפי שבושה הוא לצבור שעליהם מוטל לעשות לו כל מה שצריך לו.

נראה כוונתו שעיסוק בפרהסיא בדברים שאינם קשורים לתפקידו הציבורי, עלול להביא את הציבור לכדי רכילות שהפרנס אינו מתמסר לעבודתו ולתפקידו הציבורי.

בתלמוד ירושלמי הרחיבו את החיוב בכבודו של מלך, גם לנושאי תפקיד נוספים. בהקשר לדין המשנה בסנהדרין שאין לראות את המלך ערום וכשהוא מסתפר ובבית המרחץ, נאמר [בתוספת פירושו של בעל קרבן העדה]:⁷

על שם [ישע'י לג יז] מלך ביופיו תחזינה עיניך:
רבי חנינה סלק גבי רבי יודן נשייא,
נפק לגביה לבוש אותניתיה (תחתיתו).

5 על הרי"ף מסכת סנהדרין גמרא דף ב עמוד ב.

6 בחידושי מהר"י בירב על קידושין שם כתב: "כדי שיהיה מצוי לכל צרכי ציבור בכל שעה, ולא נהירא, ומה שפירש רש"י עיקר". ונראה שדחה פירוש זה שהרי אם הטעם משום שצריך שיהיה מסור לצרכי ציבור, מדוע נאסרה עליו המלאכה רק בפני שלושה. אמנם לאור דברי רבינו יהונתן ייתכן שזאת כוונת הפירוש שדחה מהר"י בירב, ולפי זה לא קשה כלל. וק"ל.

7 מסכת סנהדרין פרק ב.

אמר ליה חזור ולבוש לגין דידיך! (כמו לגיון, כלומר לבוש הראוי למחנה שלך) משום מלך ביופיו תחזינה עיניך.
(דהיינו ר' חנינה עלה לגבי ר"י הנשיא ויצא הנשיא לקראתו בלבוש התחתון וא"ל ר"ח לך ולבש לבוש העליון שלך שהוא חשוב.)

ר' יוחנן סלק גבי ר' יודן נשייא, נפק לגביה בחלוקא (דכיתנא בכתנת של פשתן, ואין ראוי לאדם חשוב לצאת בו שהיא עשויה לזיעה, אבל של צמר לכבוד עשוי).
אמר ליה חזור ולבוש חלוקך דעמרא! משום מלך ביופיו וגו'.
מי נפק (כשרצה לצאת, שמע שאמר הנשיא) א"ל אייתי עטעמה (הביאו לי דבר מועט לטעימה).

א"ל שלח ואייתי לך מנחם טלמא (להביא לך מלחם ככר שהוא לשון חשיבות, אבל עטעמה הוא לשון העני כשמבקש על הפתח דכתוב) [משלי לא כו] ותורת חסד על לשונך. (מדקדק בלשונו לדבר לשון יפה ונאה.)

מי נפק, חמא ר' חנינה בר סיסי מפצע קיסין (ביקע עצים).
א"ל ר' לית הוא כבודך!

א"ל ומה ניעביד ולית לי מאן דמשמוני. (ומה אעשה אין לי מי שישמעני)
א"ל אין לו הוה לך מאן דמשמשיך, לא מקבלה עלך מתמני.
(אם לא היה לך מי לשמשך לא היה לך לקבל עליך להתמנה לשררת, דכיון שנתמנה אדם פרנס על הציבור אסור לו לעשות מלאכה בפני שלשה.)

אף שהמשנה עוסקת בדיני מלך בלבד, רבותינו בירושלמי הלכו צעד נוסף ואמרו שדין זה נוהג, לפחות בחלקו, גם בנשיא, והלכו עוד צעד והחילו את כללי המלך כנראה גם על כל דיין.

מדברי הירושלמי האלו נראה יותר שנוקט לא כטעמו של רש"י, משום כבוד הציבור, אלא משום יצירת מרחק של כבוד בין המנהיג לציבור, כמאירי, שהרי הלשון היא "לית הוא כבודך" ולא משום כבוד הציבור. אמנם הטעם "מלך ביופיו תחזינה עיניך" יכול להתפרש גם משום כבוד הציבור, וכרש"י.

ב. פסיקת ההלכה

ברמב"ם הלכות סנהדרין פסק: ⁸

אסור לאדם לנהוג בשררה על הצבור ובגסות הרוח אלא בענוה ויראה, וכל פרנס המטיל אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים נענש, ואינו רואה לו בן תלמיד חכם...

וכן אסור לו לנהוג בהן קלות ראש אף על פי שהן עמי הארץ, ולא יפסיע על ראשי עם הקדש, אף על פי שהן הדיוטות ושפלים, בני אברהם יצחק ויעקב הם...

כדרך שנצטוה הדיין לנהוג במצוה זו, כך נצטוו הצבור לנהוג כבוד בדיין, שנאמר ואצוה אתכם, זו אזהרה לצבור שתהיה אימת הדיין עליהן, ולא יתבזה בפניהם ולא ינהוג קלות ראש בעצמו.

כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור בעשיית מלאכה בפני שלשה כדי שלא יתבזה בפניהם,

אם המלאכה ברבים אסורה עליו, קל וחומר לאכול ולשתות ולהשתכר בפני רבים ובכניסת עמי הארץ ובסעודת מדעות,

אוי להם לאותן הדיינים שנהגו בכך מעלבון תורת משה שבזו דיניה והשפילוה עד ארץ והגיעוה עד עפר וגרמו רעה להן ולבני בניהם בעולם הזה ולעולם הבא.

מדברי הרמב"ם הללו נראה שהטעם הוא כדי שהפרנס לא יתבזה בעיני הצבור ובכך הוא מביא לביזוי והשפלה לתורה ולדיניה.

גם בשולחן ערוך, חושן משפט הלכות דיינים, פסק כעין הרמב"ם: ⁹

ומצוה על הצבור לנהוג כבוד בדיין, ויהיה אימתו עליהם,

וגם הוא לא יתבזה ולא ינהוג קלות ראש לפניהם,

שכיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור לו לעשות מלאכה בפני

שלשה, כדי שלא יתבזה בפניהם,

וקל וחומר שאסור לו לאכול ולשתות (ולהשתכר) בפני רבים.

(כל דיין שאין לו מי שישמשנו, אסור לו לקבל להיות דיין).

8 פרק כה.

9 סימן ח סעיף ד.

ג. על מי חלה הלכה זו

אם נדקדק ברמב"ם ובשו"ע נראה לכאורה שדין זה נפסק רק כלפי דיינים ולא כלפי רבני קהילות או ראשי ישיבות, שהרי דין זה לא הובא על ידם בהלכות תלמוד תורה וכבוד תלמידי חכמים.¹⁰ אמנם מדברי רבינו ירוחם¹¹ נראה ברור שדין זה חל גם על כל רב, מפני שכתב את ההלכה הזאת בהקשר לדין כבוד תלמידי חכמים. לעומתם, במאירי וברבינו יהונתן הנ"ל נראה שגם על כל מנהיג ציבור, ולא רק מנהיג רוחני, חלה ההגבלה הזאת.

ד. פסק האחרונים

כתב בים של שלמה:¹²

הא דקאמר פרנס, לאו פרנסים שלנו, דהיינו מנהיגי הקהלה, אלא תלמיד חכם שהוא דיין לרבים, לדון את הציבור.¹³

ובשו"ת רב פעלים כתב:¹⁴

שם פרנס נאמר על שופטים ועל מלכים וגם על אב"ד ועל העוסק בצרכי צבור ומנהיגם,
ומצינו בקדושין דף ע' דאמר שמואל כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור בעשיית מלאכה בפני שלשה וכן פסק הרמב"ם ז"ל וכ"פ הטור בש"ע ח"מ סי' ח', אמנם מהרש"ל, שהביאו ברכ"י, כתב הא דקאמר פרנס לאו פרנסים שלנו דהיינו מנהיגי הקהלה אלא ת"ח שהוא דיין לרבים לדון את הצבור ע"ש,

10 הסברה שדין זה יחול רק על דיינים, היא שהם נושאים במשרה שיפוטית הכופה את פסיקתה על הבאים בשעריה שלא בטובתם, ולכן נדרשת הטלת יראה בין הדיינים והעם. ניתן לומר גם שכדי שהדיינים לא יושפעו בפסיקתם מלחצי הציבור, נדרשת שימת חייץ בין העם לבין דייניו.

11 תולדות אדם וחיה נתיב ב חלק ה דף כא טור ד.

12 מסכת קידושין פרק ד, הובא בפת"ש חר"מ שם.

13 ועיין בשו"ת ציץ אליעזר [חלק יט סימן נא] המאריך להוכיח שפרנס היינו חכם בחוכמת התורה המורה הלכות לציבור.

14 חלק ד - יורה דעה סימן כו.

והגאון מנחת יעקב סי' א' על ענין הקדימה בקריאת ס"ת האמור על הפרנס הוא נאמר על דיין או רב לדון לשפוט ולהורות להם את הדרך אשר ילכו בה וע"ז אמרו בקדושין דף ע' כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור בעשיית מלאכה בפני שלשה,
אבל פרנסים וראשי הדור שאינם רק לעסוק בצרכי צבור ותקנתם והשתדלותם אצל השררה וכה"ג וכל הדינים והוראתם יביאון אל הרב המורה, פשיטא שאין נכלל בכלל זה וכו' ע"ש.

נראה שאחרונים אלו נוטים לפסוק שדווקא דיין מורה הוראות לרבים נכלל באיסור זה, ושאר מנהיגי הציבור - לא, ודלא כרבינו המאירי.¹⁵

ה. איזו מלאכה נאסרה

על תמיהתו של רב יהודה שהוא עוסק במלאכה בפרהסיה, השיב רב נחמן:

פורתא דגונדריתא הוא דקא עבידנא.

ופירש רש"י:

היינו מעקה.

וכתב שם בהגהות הר"ל שאפשר שענה שעושה מעקה, שעשייתו מצווה, ואף באדם חשוב מצווה בו יותר מבשלוחו.

וכן כתבו עוד אחרונים¹⁶ שמלאכת מצווה בפרהסיה מותרת לרב.¹⁷ מדברי בעל המקנה אפשר ללמוד כמה עקרונות, וז"ל:¹⁸

על דרך זו יש לפרש מ"ש הכתוב גבי אברהם ויקח בן בקר וגו' ויתן אל

15 וכן משמע מדברי הברכי יוסף המובא לקמן יורה דעה רנה, ג, שדווקא דיין אסור.

16 מהרי"ט שם, וראה לקמן עוד בדברי המאירי, היד רמה והריטב"א.

17 ובשו"ת דבר יהושע [ח"ה סע' יג] פסק שמותר לרב להיות שוחט, כי (א) זו מלאכת מצווה; (ב) רק תלמיד חכם הבקי בדיני שחיטה ראוי להיות שוחט, וממילא אין בזה כיווי.

18 קידושין שם.

הנער וימהר לעשות אותו ואח"כ כתיב ובן בקר אשר עשה משמע שהוא בעצמו עשה,

ויש לפרש מ"ש ויתן אל הנער ולא עשה בעצמו, מפני שאברהם הי' נשיא אלוקים ולא רצה לגלות בפני שלושה אנשים שהוא בעצמו עושה מלאכה, אבל בצינעה הוא בעצמו עושה, ומ"ש וימהר לעשות אותו, הוא על אברהם, שאחר שאמר אל הנער לעשותו, מיהר הוא בעצמו לעשותו, והיינו דקאמר ובן בקר אשר עשה וק"ל.

א"ל פורתא דגונדריתא קא עבידנא וכו'. משמע שהשיבו כיון שאין זה אלא בנין של מצות מעקה אין זה משום מלאכה בפני רבים, וכד"ג מצינו במשה רבינו ע"ה בסוף בשלח ויבן משה מזבח וכן בסוף משפטים ויבן מזבח וכן בהקמת המשכן ויקם משה את המשכן, משמע דכל מלאכת מצוה מותר לעשותו...

לכאורה דבריו סותרים מיניה וביה - אם מלאכת מצווה מותרת, מדוע נמנע אברהם לומר בפני האנשים שהוא הולך לעשות את בן הבקר, וכי אין בזה משום מצוות הכנסת אורחים?
יש ליישב בכמה אופנים:

א. בעל המקנה מחלק בין מצווה שבין אדם למקום ובין מצווה שבין אדם לחברו, שבמצווה שבין אדם לחברו פחות ניכרת המצווה, וכדלקמן.

ב. במקום שניתן להסתיר את עשיית המלאכה, יש לעשות זאת.

ג. הם נדמו לו כערביים וייתכן שחשש שהם לא יבינו את מעלת המצווה, ועשייתו בעצמו תביא לירידת ערכו בעיניהם.

גם מדברי התפארת יעקב עולים כמה כללים בעניין זה, וז"ל:¹⁹

ונראה דהיינו דוקא מלאכה של רשות, אבל מלאכה של מצוה מותר, אפילו אפשר על ידי אחר. וכן מוכח בש"ס גופא...

והנה יש להבין מה השיב לו רב נחמן, וצריך לומר דודאי מעיקרא לא ידע דקא עביד מעקה, רק הגמרא קאמר האמת דמעקה הוי עביד, אבל הוא

19 חושן משפט הלכות דיינים סימן ח סעיף ד.

היה סובר דעושה מלאכה סתם, ועל זה השיבו רב נחמן דקא עביד מעקה של מצוה, ומותר,

ואף שיש לומר דהתם שאני דמיירי שלא היה אחר שיעשה בשבילו, ואם כן לא היה יכול לעבור על לא תשים דמים בביתך, אבל מצוה שיכול לעשות על ידי אחר לא, אבל מכל מקום נראה פשוט דמותר, שהרי עיקר הטעם, פירש רש"י שגנאי הוא לצבור שאין לדיין מי שישמשנו, וזה שייך במלאכת הרשות, אבל במלאכה של מצוה לא שייך זה, דהא מצוה בו יותר מבשלוחו, ואינו נראה בשביל שעושה בעצמו שאין לו מי שישמשנו.

למדנו מדבריו כמה עקרונות:

- א. מלאכת מצווה מותר לרב לעשותה בפרהסיה.
- ב. מצווה בו יותר מבשלוחו ולכן מותר לרב לעשות גם כאשר יש אדם אחר היכול לעשותה.
- ג. אם באי-עשיית המלאכה יש עברה, כגון לא תשים דמים בביתך, ברור שחייב הרב לעשותה גם בפרהסיה.

יש להעיר על דבריו שהוא נקט את הסברו של רש"י לטעם האיסור, ולכן נקט שבמלאכת מצווה לא שייך איסור זה. אך לטעמו של הרמב"ם, וכמותו פסק השו"ע, הרי ייתכן שהרב מתבזה, אך נראה לומר שגם לטעם הרמב"ם מותר במלאכת מצווה, וכמו שכתב בספר באר יעקב:²⁰

מלאכת מצווה כגון סוכה מותר, דכל הטעם שאסור לעשות מלאכה, הוא מפני שכפופים לאיש שאין לו מי שיעשה מלאכתו, ובש"ע כתב כדי שלא יתבזה בפניהם, ואם עושה לשם מצוה, אדרבה שבח הוא לו.

בעניין מלאכת מצווה נפסק בשולחן ערוך הלכות שבת:²¹

ישבים בבוקר ביום ששי להכין צרכי שבת, ואפילו יש לו כמה עבדים לשמשו ישתדל להכין בעצמו שום דבר לצרכי שבת כדי לכבדו, כי רב חסדא היה מחתך הירק דק דק; ורבה ורב יוסף היו מבקעין עצים; ור"ז היה מודליק האש; ורב נחמן היה מתקן הבית ומכניס כלים הצריכים לשבת ומפנה כלי

20 חו"מ סי' א.

21 סימן רנ.

החול; ומהם ילמד כל אדם, ולא יאמר: לא אפגום כבודי, כי זה הוא כבודו שמכבד השבת.

וביאר שם הביאור הלכה:

כי זהו כבודו – יישב בזה מה שהקשה בשו"ת חוות יאיר איך הקילו בכבודם הא גדול כבוד הבריות שדוחה ל"ת שבתורה [היינו ל"ת דרבנן ושוא"ת אף בד"ת], לכן קאמר דזהו כבודם שעוסק בעצמו במצוה וניכר שעושה כן לכבוד הש"י, וכה"א בדהמע"ה ונקלוחי עוד מוזאת וגו' משא"כ אם אין ניכר כמו זקן ואינו לפי כבודו באבדה וכדומה שמתחלל כבוד הת"ח עי"ז [פמ"ג], ור"ל שאין הכל יודעין שהוא עוסק במצוה. ובזה מיושב הא דאיתא בקידושין דף ע' דר"נ עסק בעצמו במצות מעקה, ששם הוא דבר שהכל יודעין בעת שהוא עוסק שהוא מצות ה', משא"כ באבדה בעת שהוא מטפל בה אין הכל יודעין מזה, ולכן אפילו אם ירצה להחזירו ברבים ויודיעם שהיא אבדה ג"כ פטרתו התורה מזה כנ"ל.

כלומר לדעת הביאור הלכה על פי דברי החוות יאיר יש גדר חדש בעניין, דהיינו רק מלאכה שניכר מתוכה שהיא מלאכת מצווה, מותר לרב לעשותה, ואילו מצווה אין ניכר מתוכה שהיא של מצווה, אין לרב לעשותה בציבור.²²

22 וראה בחשוקי חמד גיטין דף סז עמוד ב:

שאלה. חולה המאושפז בבית חולים ועבודת החרישה בגינה תעזור לו לבריאות, אך דא עקא אין אפשרות אחרת כי אם לחרוש ולנכש ולזמר בגינת בית החולים, שרבים עוברים שם, והרי נאמר במסכת קידושין (דף ע"א) כיון שנתמנה אדם פרנס על הציבור אסור לו לעשות מלאכה בפני שלשה. ישנה אפשרות שיסיעו את החולה יום יום לכפר, ושם יעשה זאת בצנעה אבל הדבר כרוך במאמץ, האם מותר להציע לו עבודה זו בפרהסיא? תשובה. נאמר בגיטין דף סז ע"ב רב יוסף איעסק בריחיא רב ששת איעסק בכשורי, ופירש רש"י רב יוסף איעסק בריחיא כדי שיחמם ויזיע, רב ששת איעסק בכשורי לשאת קורות ומשאות. וצ"ע איך היה מותר לרב יוסף ורב ששת להתעסק במלאכה, והשיב על כך המנחת יצחק (ח"ב סימן מו) [יעו"ש היטב שהוא לא דיבר שם על חולה העוסק במלאכת הרפואה אלא על רופא העוסק בלרפא אחרים] דכיון שעסקו במלאכה לצורך רפואה מותר אפילו בפרהסיא, דלא גרע מלצורך מצוה כגון לבנות סוכה וללוש מצות לפסת.

וצריך לומר שכולם הבינו שהם עושים זאת לצורך רפואה, כמו שכתב בביאור הלכה שמותר לתלמיד חכם לעשות בעצמו מעקה וסוכה ובהכנות לשבת שניכר שעושה כן לכבוד הש"י, אבל להשיב אבדה ולטפל בה, שאין הכל יודעים שעוסק במצווה, אסור, שמתחלל כבוד תלמידי החכמים על ידי זה. וגם בעניינינו מותר אם ניכר

כבר ראינו לעיל את דברי המאירי הכותב כך בפירוש שבמקום מצווה כבמעקה - מותר, אמנם הוא סייג זאת בשני תנאים: (א) שהמלאכה תהיה מועטת; (ב) שהמלאכה תתבצע בביתו ולא ברחובה של עיר. לעומת זאת, הריטב"א התיר עשיית מלאכת מצווה ללא כל סייג, וז"ל:²³

פורתא דגונדריתא - כלומר מעקה היא, ומצוה היא, דמצוה בו יותר מבשלוחו, ולא אסרוהו אלא במלאכת הרשות.

לא ראייתי בפוסקים מי שהעיר על דברי המאירי והריטב"א, וכנראה שלא ראו את דבריהם.

ו. עשיית מלאכה למטרה חינוכית

בספר ערך שי²⁴ הוכיח שמותר לפרנס לעשות מלאכה בפני שלושה כדי להראות הלכה למעשה, מהמסופר בירושלמי²⁵ שרבי היה מפרסם עצמו שני ימים בשנה - רחץ בי"ז בתמוז ונטע נטיעות בפורים; ופירשו קרבן העדה בפני משה שעשה בפני רבים. אם כן למדנו מפה היתר נוסף, שאם לרב יש מטרה חינוכית-הלכתית, מותר לו לעשות מלאכה ברבים.

ז. עשיית סחורה

כתב החיד"א בספרו מחזיק ברכה:²⁶

דלא אסרו אלא לעשות מלאכה כהיא דרב נחמן דהוה עביד מלאכה בחרושת עץ, וכהיא דירושלמי דהיה שובר עצים וכיוצא ממלאכות.

שעוסק בבריאות. לפי דברי החשוקי חמד הללו, נראה שהיה מותר לרב לעסוק בספורט ברבים אם ניכר שזה לצורכי בריאות.

23 במהרו"ב על קידושין שם, וכן כתב ביד רמה שם.

24 חו"מ סי' ח סע' ד.

25 פ"א דמגילה ה"א.

26 או"ח סי' רנ אות ג.

אבל להסתחר וללכת לקנות להסכים סכום המקח עם המוכר ואשר משרתיו יביאו הסחורה או החפץ אח"כ לבית, נראה דאינו אסור, דאין זה בזיון, דכמה שרים וגדולים כה עשו דבר, ידברו בראשונה עם המוכר עד שמסכימים סכום הדמים, ושוב ישלחו להם הסחורה או החפצים.

למדנים אנו מדבריו שבקניית סחורה אין שום חשש מפני שגם שרים וגדולים מתעסקים בזה ואינם רואים בזה משום פחיתות במעמדם. מכאן למדנו גדר חדש, שכל דבר ששרים גדולים עושים אותו ואינו נחשב להם לביזיון, יהיה מותר גם לרבנים לעשותו.²⁷

ח. עשיית מלאכה לצורך פרנסתו

בעל שו"ת מנחת יצחק²⁸ נשאל אם מותר לרב המתמנה מן הציבור, לעשות עוד מלאכה לצורך פרנסתו. באמצע תשובתו הקשה קושיה גדולה,²⁹ וז"ל:

והנה מאד יש להפליא בזה על שיטת הרמב"ם, דהרי פסק להלכה³⁰ להא דהנ"ל, דכיון שנתמנה אדם פרנס על הציבור, אסור לעשות מלאכה בפני שלשה כדי שלא יתבזה בפניהם, ואילו בה' תלמוד תורה³¹ פסק להלכה, דצריך להתפרנס ממעשה ידיו, ומה"ט, בפ"י המשנה³² קרא תגר, על ההספקות שנותנים גם לתלמידים גם לרבנים, וקשה דזה סותר, למה שפסק דאסור לעשות מלאכה בפני ג' כנ"ל,³³ וכן יש לתמוה בזה על פסקי הש"ע, דאילו בחושן משפט פסק להא דכיון שנתמנה פרנס על הציבור וכו' כנ"ל, ואילו ביו"ד,³⁴ במה שפסק הרמ"א שם

27 גם לפי סברה זו נראה שיהיה מותר לרב להתעסק בספורט ברבים, כיון שגם שרים וחשובים עוסקים בכך, ובלבד שישמור על כבודו ולא יתבזה.
28 חלק ד סימן עח.
29 למעשה כבר קדמו בקושיה זו היעב"ץ בהגתו לרמב"ם בפירוש המשנה באבות, וכמו שכתב המנחת יצחק עצמו.
30 בפרק כה מהל' סנהדרין ה"ד.
31 הלכה י-יא.
32 אבות פרק ד.
33 יש להעיר שכל קושייתו מבוססת על ההנחה שאין חילוק בין דיין לרב, אך לפי מה שנתבאר לעיל שיש מקום לחלק ביניהם, הרי שלא קשה כלל על הרמב"ם והשו"ע.
34 סי' רמו סע' כא.

דלא כהרמב"ם בענין ההספקות, הוסיף לכתוב שם מדברי האברבנאל³⁵ דלכן נהגו בכל מקומות ישראל, שהרב של העיר יש לו הכנסה וספוק מאנשי העיר, כדי שלא יצטרך לעסוק במלאכה בפני הבריות ויתבזה התורה בפני המון, ולפי הנ"ל, למה לי להביא מדברי האברבנאל, ולא מדברי הלכה המפורשת, בש"ס דקדושין, ובחו"מ שם, דאסור לעשות מלאכה בפני ג'.

וכן יש לעיין בזה טובא בדברי תשו' תשב"ץ במה שהאריך³⁶ לדחות שיטת הרמב"ם, שהביא שם בתוך דבריו,³⁷ דכיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור וכו' כנ"ל, וכתב דמהאי טעמא לא ידע ר"ג בר' יהושע, בעובדא דברכות כ"ח ע"א, שאומנתו פחמי, משום שר' יהושע לא הי' עושה בפרהסיא, משום שהי' אב"ד, ואסור לו לעשות מלאכה בפני ג', אלא עשה בצנעה,

ואילו שם³⁸ כתב בזה"ל, ואפשר לומר שהחכמים הממונים פרנסים על הצבור, אפילו אפשר להם לעשות מלאכה, אין להם לעסוק במלאכה בדורות הללו שנתמעטו בני עליה, ואותם מועטים אם יתעסקו במלאכה בפני ע"ה יודלזלו בפניהם, ודומה זה למ"ש בפ' השותפין ח' ע"א, רבנן לאו בני מיפק באוכלסא נינהו עכ"ל.

והיא פליאה, דאמאי תלה זה רק באפשר לומר, ולא ממה דאיתא בהדיא בדברי הש"ס, דאסור לפרנס על הצבור לעשות מלאכה בפני ג', כמו שכתב בעצמו, והמשמעות דלאו דוקא בפני ע"ה, אלא אף בפני ת"ח, ומטעם שהביא מדברי רש"י ז"ל, שגנאי הוא לצבור שיהיו נצרכין לזה, ואף להרמב"ם וש"ע שהביאו הטעם כדי שלא יתבזה בפניהם, נראה ג"כ, דלאו דוקא בפני ע"ה, אלא גם בפני ת"ח שייך טעם זה.

וסבור הייתי לומר, דהא בהא תליא, דלשיטת הרמב"ם שהאריך שם לומר דלקבל ספוק מבנ"א אף לרבנים, הוי חלול השם בעיני ההמון, מפני שיחשבו שהתורה מלאכה מן המלאכות אשר יחי' בהם האדם, ויתבזה ביניהם וכו' עיין שם, א"כ לעשות מלאכה בשביל פרנסה, לשיטתו, אדרבה מקדש השם בזה, ומציל מבזיון, ולא גרע מלצורך מצוה דשרי כנ"ל, ובזה צ"ל דהא דאסור לפרנס על הצבור לעשות מלאכה בפני ג', היינו דוקא בענין דל"ה לצורך פרנסה, רק בענין תשמישי ביתו וצרכי דירתו, אבל להחולקים עליו, וס"ל דשרי לרבנים ליקח פרס מהקהלה, אז שוב

35 בפירושו למסכת אבות.

36 כח"א מסי' קמב עד קמח.

37 כסי' קמב.

38 כסי' קמח.

בעשיית מלאכה, אף יהי' לצורך פרנסה, יש בזה משום בזיון, כמו במלאכה שלא לצורך פרנסה, אבל כיון שיש מקום לחלק בזה כנ"ל, די"ל כשיטת הרמב"ם כנ"ל, ע"כ לא הביא הרמ"א ואחריו מדברי הש"ס, רק מדברי האברבנאל, וגם התשב"ץ כתב רק בדרך אפשר כנ"ל³⁹ ...

עוד מקשה המנחת יצחק על הב"ח בתשובותיו,⁴⁰ שמשמע ממנו שמידת חסידות לעבוד ואפילו בפרהסיה וכמו הלל שהיה חוטב עצים כדי לקבל תמיכה עבור לימוד תורה:

אבל קשה מגמ' מפורשת הנ"ל, דמי שנעש' פרנס על הצבור וכו' כנ"ל, דאם מתפרנס מחטיבת עצים, בודאי לא אפשר בצנעא, ומה שייך בזה מדת חסידות, ואולי אפשר לומר עפי"מ דאיתא בתשו' חוות יאיר (סי' ר"ה) שם, לפי מה דרצה לומר, דאין לת"ח לבזות עצמו אפילו לדבר מצוה, וקשה מהא דאתחזי עמודא דנהורא לפני ר"י בר אלעאי, דהוי מרקד אתלת לפני חתן וכלה, די"ל דאדם מפורסם בחסידות שאני עיין שם, א"כ י"ל ג"כ בנוגע לפרנס על הצבור, דאדם מפורסם בחסידות, ונודע לכל שעושה כן מרוב חסידות, שאינו רוצה להתפרנס רק ממעשה ידיו, שאני.

39 בעל המנחת יצחק מביא תירוץ נוסף:

ועוד יש להמציא תירוץ לכל הנ"ל, מדברי השאלת יעב"ץ בהגהותיו, מלשון קושייתו הנ"ל, שכתב בזה"ל ובודאי מי שעסוק בכל יום במלאכה קבועה, הרי הוא כעושה בפרהסיה אחר שהדבר ידוע שמתפרנס ממנה כנ"ל, הרי שקושייתו בנוי על ידיעה בלא ראי', הוי ידיעה, גם בענין זה, וביזה לא רחוק לומר, דבאמת פליגו בזה הרמב"ם ושאר פוסקים, דהרמב"ם ס"ל דלא אמרינן בזה, ידיעה בלא ראי' הוי ידיעה, וראי' מר' יהושע, שהי' אומנתו בכך, אף שעשה בצנעא, מ"מ בודאי ידעו מזה,

ושאר פוסקים, אף דמדודו להרמב"ם בעיקר הדין, בידיעה בלא ראי' בזה, מ"מ ס"ל דיש לחוש, כיון דעיקר מלאכתם בכך, אף אם בתחילה יסדרו שלא לעשות מלאכה רק בצנעא, מ"מ יש לחוש דברבות הימים, לא יהי' אפשר לעמוד בנסיונם, ויבואו לעשות מלאכה בפני הבריות,

ואף דהש"ס לא חשש לזה, מ"מ דבריו המה מהנסיון, שעכר"ח יצטרכו לזה, ועוד יותר דיבואו לעשות כן בפני עם הארץ, דלפניהם יש בזיון יותר, ודאתאן מזה, דאף דלדברי היעב"ץ, אמרינן בזה אף מעיקר דין הש"ס, דידיעה בלא ראי' הוי ידיעה, מ"מ לא הוי פשיטא כן לשיטת הרמב"ם וש"פ כנ"ל.

40 סימן נא.

למדנו מדבריו עוד כמה עקרונות:

- א. יש מקום לומר, לפחות בדעת הרמב"ם, שאין איסור בעשיית מלאכה המפרנסת את בעליה, ואפילו היא ברכים.
- ב. ייתכן שמלאכה שנעשית בצנעה אך הכל יודעים עליה או שיש חשש שברכות הימים כולם ידעו ממנה, גם היא כלולה באיסור לדעות מסוימות.
- ג. אדם מפורסם בחסידותו שאינו מעוניין להתפרנס מתמיכת הציבור, מותר לו לעסוק במלאכה גם אם היא בפרהסייה.
- ד. איסור עשיית המלאכה הוא גם בפני תלמידי חכמים ולא רק בפני עמי ארצות.

הרמב"ם הגדיל לומר בעניין עשיית מלאכה לצורך פרנסה:⁴¹

לעולם ידחוק אדם עצמו ויתגלגל בצער ואל יצטרך לבריות ואל ישליך עצמו על הצבור, וכן צו חכמים ואמרו עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ואפילו היה חכם ומכובד והעני - יעסוק באומנות ואפילו באומנות מגולת ולא יצטרך לבריות, מוטב לפשוט עוד בהמות נבלות ולא יאמר לעם חכם גדול אני כהן אני פרנסוני, ובכך צו חכמים, גדולי החכמים היו מהם חוטבי עצים ונושאי הקורות ושואבי מים לגנות ועושי הברזל והפחמים ולא שאלו מן הצבור ולא קיבלו מהם כשנתנו להם.

וכתב על זה מהר"י קורקוס:

ואין זה בזיון לכבוד התורה, דכיון שעושה לצורך פרנסתו - אין בזה בזיון.

וכתב ערוך השולחן:⁴²

אך אם יש בזה בזיון התורה לא יעשה כן.

וכתב הברכי יוסף:⁴³

ואם היה דיון - אסור לעשות מלאכה בפני שלשה.

41 הלכות מתנות עניים פרק י.

42 יורה דעה סימן רנה סעיף א.

43 שם.

ט. סיכום

- א. לפרנס על הציבור אסור לעשות מלאכה בפני שלושה, לדעת רוב הפוסקים מדובר באיסור גמור, ולדעת המאירי מדובר בהנהגה ראויה בלבד.
- ב. שלושה טעמים נאמרו בדבר: משום כבוד הציבור, משום כבוד הרב, או משום החשד.
- ג. להלכה נפסק בשו"ע שהטעם הוא משום כבוד הממונה.
- ד. נחלקו הראשונים אם איסור זה הוא רק על דיין, או גם על כל רב, או אפילו על כל מנהיג פוליטי. נראה שנטיית רוב הפוסקים היא שהאיסור הוא רק על דיין, ויש שכתבו שגם כל רב קהילה מורה הוראות בכלל האיסור.
- ה. איסור עשיית המלאכה הוא גם בפני תלמידי חכמים ולא רק בפני עמי ארצות.
- ו. מלאכת מצווה מותרת אפילו בפרהסיה; יש שפסקו שדווקא אם ניכר הדבר שזו מצווה.
- ז. כיוון שמצווה בו יותר מבשלוהו, מותר לעשות גם כאשר יש אדם אחר היכול לעשות את המלאכה.
- ח. אם אי־עשיית המלאכה היא עברה, כגון לא תשים דמים בביתך, ברור שחייב הרב לעשותה גם בפרהסיה.
- ט. במקום שניתן להסתיר את עשיית המלאכה, יש להסתירה.
- י. יש שכתב שאם ניכר שעסוק לרפואת עצמו, מותר גם ברבים.
- יא. במקום שיש חשש שאנשים לא יבינו את מעלת המצווה, יש מקום לאסור את עשייתה בציבור.
- יב. אם יש מטרה חינוכית־הלכתית, מותר לו לעשות מלאכה ברבים.
- יג. מלאכה שגם שרים חשובים עוסקים בה ברבים - מותרת.
- יד. יש מקום לומר, לפחות בדעת הרמב"ם, שאין איסור לעשות מלאכה המפרנסת את בעליה, ואפילו היא ברבים.

טו. יש מקום לומר שמלאכה הנעשית בצנעה אך הכול יודעים עליה, או שיש חשש שברבות הימים כולם ידעו ממנה, גם היא כלולה באיסור.

טז. אדם מפורסם בחסידותו שאינו מעוניין להתפרנס מתמיכת הציבור, מותר לו לעסוק במלאכה גם אם היא בפרהסיה.

יז. ברור שגם אם מותר לרב לעסוק במלאכה לפי ההיתרים דלעיל, הרי שצריך הוא לשמור על כבוד התורה וללכת בדרכי נועם ובקדושה, ויקדש שם שמים בכל הליכותיו.

